УДК 159.922.7:364 – 787.522

DOI:10.31339/2617-9598-2018-2(2)-111-118

Рашковська Ілона Владиславівна
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
НПУ імені М.П.Драгоманова

ОСОБИСТІСТЬ П'ЯТИКЛАСНИКА В ПЕРІОД АДАПТАЦІЇ ДО СЕРЕДНЬОЇ ЛАНКИ ШКОЛИ

Анотація. У статті здійснено аналіз літератури на задану тему, продемонстровані погляди ряду науковців по питанню адаптації п'ятикласників, на процес навчання та стосунки з батьками. В межах психологічного супроводу процесу адаптації автором була розроблена та проведена авторська анкета – опитування, результати якої надали можливість краще побачити та порозуміти процес адаптації п'ятикласників до навчання в середній ланці школи. В статті представляються та аналізуються результати, що були отримані в ході дослідження. Серед причин шкільних труднощів зазначаються недостатність часу та уваги до дітей з боку батьків, вплив ЗМІ та інформаційних технологій, що не завжди позитивно впливають на школярів.

Висвітлено зміст напрямів роботи психолога школи з учнями – п'ятикласниками, вчителями та батьками. Автором були надані практичні рекомендації для покращення процесу спілкування вчителів і батьків з учнями п'ятих класів у період адаптації, які можуть бути використані на практиці та допомогти учням, вчителям та батькам зробити процес адаптації менш травматичним.

Ключові слова: п'ятикласники, процес адаптації, анкетування, середня ланка школи, рекомендації психолога.

Постановка проблеми. Питання переходу учня із молодшої школи до середньої не втрачає своєї актуальності багато років. Процес цей сприймається по різному як дитиною так й батьками учня. Він пов'язаний, насамперед, з внесенням змін у динамічні стереотипи спілкування, навчальної діяльності, а також зі збереженням окремих компонентів попереднього соціального досвіду.

Адаптація дитини до навчання в середній школі відбувається поступово. Серед складностей, які діагностуються у учнів в процесі адаптації шкільні психологи називають: перебудову навчальної діяльності, зміну в організації навчальної діяльності, збільшення кількості вчителів, а, відповідно, й вимог до учня. Останнім часом з'явилась ще одна складність, яка пов'язана з військовими діями на сході України, тобто, наявність дітей з сімей переселенців, які бачили війну, які мають певні переживання з цього приводу, а можливо й травматичний досвід [8; 9].

Як свідчить аналіз практичних ситуацій зі шкільного життя, учителі, які викладають у 5-х класах, часто не бачать різниці між п'ятикласниками й іншими школярами основної школи. І як результат – завищені вимоги до цих учнів, зниження рівня навчальних досягнень, мотивації навчання. Такий підхід до навчання може ускладнити процес адаптації школярів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній літературі проблема адаптації є досить традиційною (Ю.А. Александровський, Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, П.С. Кузнєцов). Виявлені особливості прояву адаптаційних процесів у різних видах діяльності

(Я. Стреляу, В.В. Суворова), розглянуті фактори, які детермінують цей процес (І.С. Булах, Г. Гартманн, Н. Квінн, Д. Келлі, М. Раттер, Г.О. Хомич).

Проблема адаптації учнів до соціуму висвітлені в працях М. Бітянової, Н. Вострокнута, І. Дубровиної, Г. Кумариної, Е. Львової, О. Матвєєвої, Р. Овчарової, І. Симаєвою, Г. Цукерман, Л. Ясюкової та інших. В роботах даних авторів піднімаються питання наступності навчального процесу та шляхів психологічної допомоги учням в даний період їхнього життя [6].

Актуальність дослідження визначається сучасними особливостями розвитку молодшого підлітка та особливостями спілкування в одному класі дітей, які навчались в цій школі та дітей – переселенців, які мають ще й складності, пов'язані з зміною життя, місця, друзів, цінностей тощо.

Завданням нашого дослідження є чітке розуміння особливостей особистості в період адаптації до умов середньої ланки школи та визначення шляхів психологічної допомоги молодшому підлітку в адаптаційний період.

Виклад основного матеріалу.

У відповідності з позицією О.Беляєвої, перехід до середньої школи з молодшої характеризується значним навантаженням «як на самих учнів так і на їхніх батьків». Також психолог зазначає, що для учнів та учнівського колективу п'ятий клас може стати початком нового життя, нових успіхів, «розкриттям нових граней характеру, власних здібностей, прихованих ресурсів [1].

При вивченні адаптаційного періоду вчені та практики велику увагу приділяють профілактиці шкільної дезадаптації, як явищу, яке практично завжди супроводжує перехід учнів початкової ланки школи до п'ятого класу.

Так, Н. Кондратьєв з цього приводу зазначає, що дезадаптація виражається в «неадекватних реакціях на проблеми і стреси, несподіваної та різкої втрати інтересу до навчання, негативізму, асоціальної поведінки, тощо» [5].

За даними наукових досліджень вияви психогенної шкільної дезадаптації трапляються у значній кількості учнів. Так, В.Каган вважає, що 15 - 20% школярів вимагають психологічної допомоги з цього приводу. В. Гроховський вказує на залежність частоти дезадаптованості від віку: у молодших школярів вона буває у 5 – 8% випадків, у підлітків – у 18 – 20%. Подібні дослідження було проведено Г.Пивоваровою. Результати виявились наступними: 7% – діти 7 – 9 років, 15, 6 – 15 – 17 років [3].

Останнім часом, вивчаючи проблему адаптації учнів до умов соціуму ми не можемо не говорити і не враховувати те, що Україна знаходиться в умовах війни. За свідченням Н.Худякової, Ю.Ларіної, І.Никонової важливим для розуміння дитячих реакцій на складні

соціальні ситуації (безлади, війни тощо) є той факт, що діти більше реагують на стан батьків та інших дорослих, ніж на об'єктивні чинники ситуації (якщо дорослі перебувають поряд і в ситуації немає безпосередньої загрози життю дитини) [9].

Якщо підсумувати висновки вчених та практиків, то до основних факторів, які впливають на формування шкільної дезадаптації відносяться перш за все: неправильні методи виховання в сім'ї, поведінка батьків; недоліки у підготовці дитини до школи, соціально – педагогічна занедбаність; подальше навчання та виховання пов'язані з суттєвими труднощами (діти з емоційними порушенням поведінки, зниженням рівня навчальних досягнень) [7].

Багато вчених, зокрема, В.Ромек, В.Конторович, О.Черепанова говорять про те, що як серед дорослих так й серед дітей, зокрема, молодших підлітків існує проблема травматичного стресу. Згідно з даними психологічних досліджень, травматичний стрес можуть пережити не лише безпосередні учасники подій, а й ті, хто став свідком екстремальної ситуації, чув про неї або дивився і читав в ЗМІ [9].

Для того, щоб зумовити напрями психологічної допомоги п'ятикласнику в період адаптації до середньої ланки школи, враховуючи вищезгадані фактори, необхідно чітко уявляти портрет учня цього віку, його взаємини з батьками, учнями його класу, його бажання, його проведення часу тощо, впливу загальної ситуації в країні на нього. Для діагностики названих вище показників існує безліч діагностичних методик, які використовуються в психологічній практиці.

Ми пропонуємо авторську анкету, яка дає змогу познайомитися з особистістю п'ятикласника. Анкетування було проведено в школах Шевченківського району м. Києва з метою вивчення психологічного портрету учня п'ятого класу та розробки програми психологічного супроводу в період переходу до середньої ланки школи. П'ятикласникам пропонувалось відповісти на наступні питання:

1. Де тобі легше було навчатись:
 - А) в молодшій школі;
 - Б) в п'ятому класі.
2. Які предмети в школі тобі найбільш подобаються?
3. За що вони тобі подобаються?
4. Чи допомагають батьки тобі робити домашнє завдання?
5. Чи перевіряють батьки твоє домашнє завдання?
6. Як ти проводиш вихідний день?
7. Щоб ти поміняв у своєму житті, якщо б була в тебе можливість?
8. Чи задоволений ти своїм положенням у класі?
9. Якій в тебе , як правило, настрій?

10. Чого ти боїшся в житті?

Відповідь на перше питання продемонструвало той факт, що 95% учнів задоволені навчанням у 5 – му класі. Серед предметів, які подобаються учням частіше за все називаються такі як от: інформаційні технології – 61%, математика -48% , інформатика – 39% , зарубіжна література – 35%, фізкультура – 34%, історія – 30%, основи здоров'я – 28%, українська література – 25% малювання – 23% музика – 20%, історія – 15% решта предметів називались одноразово.

Дуже цікаво аналізувати відповідь на третє питання. Любов до предмету складається з наступних складових: особистість вчителя, цікавий зміст матеріалу, аналіз корисності предмету для подальшого життя. Відповіді були різноманітні, але найбільш часто зустрічались такі відповіді як: на предметах цікаво розповідає вчитель – 64% ; мені просто подобається предмет – 60% ;вчителька дуже хороша та ніколи не кричить на учнів – 57%; цей предмет, можливо , знадобиться мені в подальшому житті – 40%; решта відповідей була наступною: «просто подобається», «мені легко дається», «я все добре розумію», тощо.

Відповідь на четверте питання стосувалась допомоги дітям в підготовці домашнього завдання. Відповіли, що допомагають батьки – 43% школярів (для порівняння чотири роки тому відповідали 67%); 35% - відповіли «коли як»; 22% учнів відповіли – «ні».

П'яте питання ставило за мету з'ясувати чи перевіряють батьки домашнє завдання у учнів. Цікаво, що діти розрізняють дані поняття. 36% учнів написали, що «перевіряють», 24% написали «іноді, або коли як», решта учнів написали, що батьки не перевіряють домашнє завдання у них.

Наступне питання виявило велику різницю у ситуації сьогодення та ситуації, яка була декілька років тому. Це питання стосувалось проведення вихідного дня. Тільки 8% дітей написали, що проводять свій вхідний день з батьками. Якщо порівняти з відповідями п'ятикласників чотирьохрічної давнини, то проводили з батьками вихідні 52% учнів. Відповіді інші були наступні: 38% учнів написали, роблять уроки, а потім відпочивають перед комп'ютером, 24% написали, що 12 % – ходять до бабусь й дідусів та граються з братикам та сестричками, решта відповідей була різна: читаю, граюсь, зустрічаюсь з друзями тощо.

Відповіді на питання про зміни в житті були різноманітними та дуже важко порахувати у відсотковій кількості. Але найбільш поширена відповідь – 6% свідчить про те, що діти мріють про закінчення війни. Учні - переселенці майже всі написали, що хочуть, «щоб скоріше закінчилась війна», серед відповідей були наступні: «щоб папа повернувся до мене», «щоб батьки купили мені собаку», «щоб завжди був мир», «я всім задоволений», «сподобатись хлопчику з 6 – го класу» тощо.

Задоволені своїм положенням у класі 82% опитаних учнів, 14% – коли як, решта п'ятикласників виявили незадоволення своїм положенням. Діти -переселенці виявили задоволення й сказали, що їм подобається навчатися в школі.

З приводу настрою (дев'яте питання опитувальника) учні висловились так: у 89%, що «настрій, як правило нормальний та веселий». Решта дітей висловлювались по – різному: «коли як», «дивлячись від настрою», «часто буває сумно».

Дуже цікавими виявились відповіді на останнє питання про те, чого діти більш за все бояться в житті. Серед відповідей найбільшу кількість отримала відповідь «війни» - 96%. Чотири роки тому на подібне питання не було жодної відповіді про боязнь війни. Це повністю підтверджує думку вище згаданих науковців (Н.Худякової, Ю.Ларіної, І.Никонової) про те, що, навіть у тих особистостей, які не знаходились у місті військових дій може спостерігатись стресова реакція на події війни.

Таким чином, в результаті анкетування нами були виявлені деякі особливості адаптації п'ятикласників на сучасному етапі існування нашої країни. Ми розглянули портрет сучасного учня в умовах адаптації п'ятикласників до умов середньої школи. Основний висновок, який можна зробити, аналізуючи дане дослідження – це обов'язкова просвітницька та консультативна робота з батьками, які менше стали приділяти уваги дітям у зв'язку з зануренням в сучасні реалії країни; психологічна допомога вчителям у напрямку розвитку толерантного ставлення до кожної дитини, так як діти, особливо під час адаптації до нових умов цінують саме ставлення вчителя до особистості учня; ну й нажалі, робота з наслідками посттравматичного синдрому дітей, які переживають сучасні події країни найбільш гостро.

У контексті проведеного дослідження можна зробити висновок, що переважно діти готові до навчання в середній школі. Але, психологічний супровід в цей період є дуже важливим. Він може здійснюватись в різноманітних напрямках як от: індивідуальні та групові консультації з батьками, учнями, вчителями, тренінгові робота як з учнями так й з батьками та вчителями. У цьому зв'язку наводимо психологічні рекомендації як для учнів так й для дорослої спільноти, яка допомагає учням п'ятого класу адаптуватись до умов старшої школи. У цьому зв'язку наводимо ознаки успішної адаптації дитини до середньої школи:

- задоволеність дитини процесом навчання;
- легкість і успішність засвоєння програмного матеріалу;
- достатня самостійність дитини при виконанні навчальних завдань, звернення за допомогою до дорослого лише після спроб виконати завдання самостійно;
- задоволеність дитини міжособистісними відносинами з дорослими і однокласниками.

Успішність переходу від молодшої до середньої освітньої ланки забезпечується врахуванням наступності та спадкоємності між ними, цілеспрямованим формуванням у дітей

психологічних механізмів, що дозволять адекватно прийняти нову ситуацію діяльності та спілкування. Це сприятиме підвищенню загального потенціалу психічного розвитку дитини, її повноцінному особистісному становленню, забезпечити подальшу успішність навчання і життєдіяльності загалом.

Для цього психологи рекомендують класному керівникові та вчителям:

- поважайте дитину, терпляче ставтеся до її недоліків, заохочуйте ініціативу,
- прислухайтесь та довіряйте класному колективу, прагніть у всьому досягти взаємності, адже долати недовіру доводиться роками,
- відстоюйте інтереси дитини, якщо це необхідно, умійте поставити себе на її місце,
- будьте об'єктивними за будь – яких обставин.

Також, пропонуємо рекомендації батькам:

1. Спілкуйтеся зі своєю дитиною, цікавтеся її життям, розповідайте їй про своє шкільне життя. Діліться власними переживаннями, це допоможе досягти взаєморозуміння.
2. Спостерігайте за сином чи донькою. Ви, як ніхто інший, знаєте свою дитину. І саме Вам її «йорзання» на стільці чи закушена губа можуть багато про що розповісти і без слів.
3. Дбайте про зовнішній вигляд дитини, її чистоту, охайність. Пам'ятайте, що для підлітків зовнішність є дуже важливою.
4. Створюйте сприятливі умови для навчання дитини і повсякчас поліпшуйте їх. Учні основної школи часто звертаються до додаткових джерел інформації, виконуючи домашнє завдання. У наш час є багато пізнавальної, енциклопедичної, навчальної літератури, дисків. Придбавши потрібне, Ви полегшите дитині навчання.
5. Цікавтеся життям дитини у школі. Регулярно спілкуйтеся з класним керівником, особливо на початку навчального року.
6. Не гарячкуйте під час розв'язання конфліктних ситуацій! Вислухайте думку всіх учасників конфлікту. Будьте послідовними, думайте про наслідки. Попереду у дитини ще не один рік навчання.
7. Не карайте дитину за низькі оцінки. Пам'ятайте, що зниження успішності під час переходу до основної школи – явище природне, очікуване. Ліпше допоможіть дитині! Не варто наголошувати при цьому, що Вам ніхто не допомагав, Ви самі з усім управлялись.
8. Контролюйте навчання, відпочинок, дозвілля своїх дітей. Регулярно перевіряйте роботу в зошитах та записи у щоденнику. Важливо, щоб усі домашні завдання були виконаними, проте ще важливіше не допустити перевтоми дитини.
9. Співпрацюйте з класним керівником та вчителями своєї дитини [2].

Висновки і перспективи. Звичайно, дане дослідження вимагає як теоретичного так й практичного доопрацювання, розробки й впровадження методик роботи в названих напрямках та створення комплексної програми психологічного супроводу п'ятикласників в період адаптації до середньої ланки школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляєва О. Поговоримо про шкільну дезадаптацію: [психологічна підготовка учнів початкової школи до навчання]. Психолог, 2008. - № 37. – С. – 63 – 68.
2. Беляєва О. Як підтримати дитину в період адаптації до школи? / О. Беляєва // Психолог. 2008. № 36. С.52 – 56.
3. Бойчук В. Шкільна дезадаптація учнів 5-х класів /Психолог. – 2008. – № 35. – С.43 – 47.
4. Капінус Н. Розв'язання проблем адаптації учнів / Н. Капінус, О. Коваленко / Директор школи Україна. - 2007. № 12. С. 48-52.
5. Кондратьев М. Ю. Особенности адаптации развивающейся личности в условиях становления ученической группы / М.Ю.Кондратьев, Э. Г. Вартанова // Вопросы психологии. 2007. № 2. С. 91 – 98.
6. Ревасевич І. Психологічні інваріанти особистісної адаптованості школярів у системі модульно-розвивального навчання / Психологія і суспільство. 2007. № 1. С. 109 – 127 .
7. Фирсанова Е. Ю. Влияние родительско-детских отношений на успешность адаптации к школе / Психология и школа. 2005. № 2. С. 45 – 64.
8. Шаповал Т. Адаптація дітей у 1, 5, 10 класах. / упоряд. Т. Червонна. — К. : Шкільний світ, 2008. – 128 с.— (Бібліотека «Шкільного світу»).
9. Особливості адаптаційного періоду учнів 5-х класів до навчання у шкільній ланці. Інформаційно-методичний посібник. – Вінниця, 2013. – 34.
- c. URL: http://klasnaocinka.com.ua/ru/dl/lection/view/id/2/course_id/9634

REFERENCES

1. Bieliaieva O., 2008. Pohovorymo pro shkilnu dezadaptatsiiu: psykol. pidhotovka uchniv pochatkovoji shkoli do navchannia [Let's talk about school maladaptation: [psychological training of elementary school students to study], Psykholoh, # 37. pp. 63 - 68.
2. Bieliaieva O., 2008. Yak pidtrymaty dytynu v period adaptatsii do shkoly? [How to support a child during the period of adaptation to school], Psykholoh. #36. pp.52 - 56.
3. Boichuk V., 2008. Shkilna dezadaptatsiia uchniv 5-kh klasiv [School disadaptation of 5th grade students], Psykholoh. #35. pp.43 - 47.
4. Kapinus N., 2007. Rozviazannia problem adaptatsii uchniv [Solving students' adaptation problems], Dyrektor shkoly Ukraina. # 12. pp. 48 - 52.

5. Kondratev M.Yu., 2007. Osobennosti adaptatsyy razvyvaiushcheisia lychnosti v usloviakh stanovleniya uchenycheskoi hruppy [Features of adaptation of a developing personality in the conditions of the formation of a student group], Voprosy psikhologii. #2. pp. 91 - 98.
6. Revasevych I., 2007. Psykholohichni invarianty osobystisnoi adaptovanosti shkoliariv u systemi modulno-rozvyvalnoho navchannia [Psychological invariants of personal adaptation of pupils in the system of modular-developmental training], Psykholohiia i suspilstvo. #1. pp. 109 - 127.
7. Fyrsanova E. Yu., 2005. Vlyanye rodytelsko-detskykh otnosheniy na uspehnost adaptatsyy k shkole [Influence of parent-child relations on the success of adaptation to school], Psykholohiya y shkola. #2. pp. 45 - 64.
8. Shapoval T., 2008. Adaptatsiia ditei u 1, 5, 10 klasakh. [Adaptation of children in grades 1, 5, 10.], K.Shkilnyi svit Biblioteka «Shkilnoho svitu». 128p.
9. Osoblyvosti adaptatsiinoho periodu uchniv 5-kh klasiv do navchannia u shkilnii lantsi. Informatsiino-metodychnyi posibnyk. 2013. [Special adaptations of the first half of the scientific school of the 5th classes up to the beginning of the school curriculum], Vinnytsia, 34 p. Retrieved from: http://klasnaocinka.com.ua/ru/dl/lection/view/id/2/course_id/9634.

Summary. *The article covers the problem of pupil's adaptation to study in secondary school. Among the difficulties that have been diagnosed in pupils' behavior during the adaptation process, school psychologists name: restructuring of educational activities, changes in the organization of educational activities, an increase in the number of teachers, and, accordingly, requirements for the pupils.*

The topicality of our study is determined by the development peculiarities of modern teenager, mainly: communication with children from the same school and the children of immigrants, who also have difficulties related to changes in life, place of residence, friends, values, etc. Therefore, there's a necessity for creating the comfortable environment during adaptation period and determination of psychological assistance techniques appropriate for the younger adolescents in the pre-secondary school period. These issues have become the purpose of our study.

The questions related to the process of teenage adaptation to society have been covered in the works by M. Bityanova, N. Vostkonkova, I. Dubrovina, G. Kumarina, E. Livova, O. Matveeva, R. Ovcharova, I. Simaeva, G. Tsukerman, L. Yasyukova and others, which raise the issues of the sequence of the educational process and the ways of psychological assistance to students at this life period. During the study of adaptation period, scientists and practitioners pay much attention to the prevention of school maladaptation, as a phenomenon that almost always accompanies the transition of primary school pupils to the fifth grade. Many specialists in this respect note that disadaptation is expressed by "inadequate responses to problems and stresses, unexpected and sudden loss of interest in learning, negativism, and social behavior," etc. Within the framework of psychological support for adaptation process, we have proposed and conducted the original questionnaire - a survey, the results of which gave us the opportunity to see the process of adaptation of the fifth-graders from their perspective. Survey results have been provided in the article.

As a result of theoretical and empirical research, a number of conclusions have been made, in particular – that the process of adaptation is complex and prolonged. Recently, there have appeared a number of new school difficulties caused by emigree children, lack of parent attention to children, and the influence of media and information technologies which have not always been positive for schoolchildren. Accounting this, we have developed psychological and pedagogical recommendations that can be used in practice and help pupils, teachers and parents make the process of adaptation less traumatic.

Key words: *fifth-grader, questionnaire, process of adaptation, high school, recommendations of psychologist.*